

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Ужгородського університету

Серія

ІСТОРІЯ

Випуск 11

2004

**Міністерство освіти і науки України
Ужгородський національний університет**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: ІСТОРІЯ

ВИПУСК 11

**Ужгород
“Вісник Карпат”
2004**

ББК 72.96:63.3 (0)+63.3(4 УКР)
УДК 001:94(100)+94(477)
УЗЗ

**Рекомендовано до друку Вченою радою Ужгородського національного
університету 6 липня 2004 р., протокол №12**

„Науковий вісник Ужгородського університету Серія Історія” зареєстрований Вищою атестаційною комісією України як фахове видання із спеціальності „Історичні науки” (див.: Перелік №2 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук: Постанова Президії ВАК України №01-05/9 від 8 вересня 1999 р. // Освіта України. – 29 верес.)

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №7972 від 9 жовтня 2003 року**

**Редколегія „Наукового вісника Ужгородського університету. Серія:
Історія”:**

Вегеш Микола Миколайович – доктор історичних наук, професор, зав. кафедрою політології, декан історичного факультету (**голова редколегії**);

Данилюк Дмитро Дмитрович – доктор історичних наук, професор, зав. кафедрою історії України (**заступник голови**);

Задорожний Володимир Євгенович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України;

Ліхтей Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, зав. кафедрою історії стародавнього світу і середніх віків, заступник декана історичного факультету;

Мандрик Іван Олександрович – доктор історичних наук, професор, зав. кафедрою нової і новітньої історії та історіографії;

Олашин Микола Васильович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії (**секретар**);

Тиводар Михайло Петрович – доктор історичних наук, професор кафедри історії стародавнього світу і середніх віків.

Відповідальний за випуск:

Токар Маріан Юрійович – кандидат історичних наук, асистент кафедри політології

РОЗПАД ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Одним із геополітичних феноменів останнього десятиріччя ХХ століття в регіоні Центральної та Східної Європи був розпад псевдосоціалістичних унітарних федерацій, виникнення нових незалежних країн та їх бурхливе державотворення. Складовою частиною цього процесу стало також проголошення незалежності України та розвиток новітньої української державності.

Але нові демократії, які виникли на руїнах тоталітарних режимів і колишніх імперій, еволюціонували по-різному і досягли на теперішній час дещо відмінних результатів на шляху інтеграції до європейської та глобальної цивілізації. Провідні держави регіону – Польща, Словаччина, Угорщина і Чехія плінно інтегруються до Європейського Союзу і НАТО. А Україна, на жаль, залишилася поза євроатлантичними структурами.

Минуло більше десятиліття з часу зникнення на карті європейського континенту цілісної чесько-словацької федерації та появи на ній з 1 січня 1993 р. двох нових незалежних держав – Чеської і Словацької республік. За період самостійного існування ЧР і СР посіли вагоме місце у міжнародній спільноті. У 2004 р. ці країни стануть членами Європейського Союзу. Чехія в 1999 р. вступила до НАТО. На Празькому саміті Північноатлантичного альянсу в листопаді 2002 р. запрошення для вступу до НАТО в 2004 р. отримала і Словаччина.

Чехія і Словаччина входять до інтеграційного ядра реформних країн Центрально-Східної Європи. Тісним є політичне співробітництво ЧР і СР в рамках міжнародного об'єднання РП, ЧР, СР і УР – “Вишеграду” (або “вишеградської четвірки”). Регіональне економічне співробітництво плідно здійснюється через механізм Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі (аббревіатура англійською – СЕФТА). Водночас, як постійно стверджують чеські і словацькі державно-політичні лідери, надстандартним є і двостороннє співробітництво між ЧР і СР. Політичне взаєморозуміння, координація кроків двох держав на міжнародній арені, взаємна підтримка доповнюються розгалуженими торговими і виробничо-коопераційними зв'язками реформованих на засадах ринку національних економік та митним союзом між ЧР і СР (1993-2003 рр.).

Реальні результати цілеспрямованих внутрішніх перетворень та зміни міжнародного становища ЧР і СР дозволяють констатувати, що на сучасному етапі обох держав завершується перехідний етап історичного розвитку. Суперечливий період постсоціалістичної трансформації, який започаткувала чехословацька демократична революція 17 листопада 1989 р., протікав у Чехії і Словаччині впродовж 1990-х років, попри загальні закономірності переходу від тоталітаризму до демократії Центрально-Східній Європі, за дещо відмінними сценаріями. Але на зламі другого тисячоліття уже було ясно, що ЧР і СР набули основних рис, притаманних цивілізованому європейському державам, де утвердилося громадянське суспільство, парламентська демократія і ринкові відносини. Своєрідним міжнародним визнанням “європейськості” Чехії та Словаччини стало рішення Копенгагенського саміту Європейського Союзу в грудні 2002 р. про їх вступ до ЄС. Повноправне членство в Євросоюзі ЧР і СР набудуть у 2004 р. Ця подія для ЧР і СР знаменуватиме, на нашу думку, повне завершення як у внутрішньому, так і в міжнародному вимірі сучасного перехідного періоду.

В. ПРИХОДЬКО
(Ужгород)

РОЗПАД ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Одним із геополітичних феноменів останнього десятиріччя ХХ століття в регіоні Центральної та Східної Європи був розпад псевдосоціалістичних унітарних федерацій, виникнення нових незалежних країн та їх бурхливе державотворення. Складовою частиною цього процесу стало також проголошення незалежності України та розвиток новітньої української державності.

Але нові демократії, які виникли на руїнах тоталітарних режимів і колишніх імперій, еволюціонували по-різному і досягли на теперішній час дещо відмінних результатів на шляху інтеграції до європейської та глобальної цивілізації. Провідні держави регіону – Польща, Словаччина, Угорщина і Чехія плінно інтегруються до Європейського Союзу і НАТО. А Україна, на жаль, залишилася поза євроатлантичними структурами.

Минуло більше десятиліття з часу зникнення на карті європейського континенту цілісної чесько-словацької федерації та появи на ній з 1 січня 1993 р. двох нових незалежних держав – Чеської і Словацької республік. За період самостійного існування ЧР і СР посіли вагоме місце у міжнародній спільноті. У 2004 р. ці країни стануть членами Європейського Союзу. Чехія в 1999 р. вступила до НАТО. На Празькому саміті Північноатлантичного альянсу в листопаді 2002 р. запрошення для вступу до НАТО в 2004 р. отримала і Словаччина.

Чехія і Словаччина входять до інтеграційного ядра реформних країн Центрально-Східної Європи. Тісним є політичне співробітництво ЧР і СР в рамках міжнародного об'єднання РП, ЧР, СР і УР – “Вишеграду” (або “вишеградської четвірки”). Регіональне економічне співробітництво плідно здійснюється через механізми Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі (аббревіатура англійською – СЕФТА). Водночас, як постійно стверджують чеські і словацькі державно-політичні лідери, надстандартним є і двостороннє співробітництво між ЧР і СР. Політичне взаєморозуміння, координація кроків двох держав на міжнародній арені, взаємна підтримка доповнюються розгалуженими торговими і виробничо-коопераційними зв'язками реформованих на засадах ринку національних економік та митним союзом між ЧР і СР (1993-2003 рр.).

Реальні результати цілеспрямованих внутрішніх перетворень та зміни міжнародного становища ЧР і СР дозволяють констатувати, що на сучасному етапі в обох державах завершується перехідний етап історичного розвитку. Суперечливий період постсоціалістичної трансформації, який започаткувала чехословацька демократична революція 17 листопада 1989 р., протікав у Чехії і Словаччині впродовж 1990-х років, попри загальні закономірності переходу від тоталітаризму до демократії в Центрально-Східній Європі, за дещо відмінними сценаріями. Але на зламі другого і третього тисячоліть уже було ясно, що ЧР і СР набули основних рис, притаманних цивілізованому європейському державам, де утвердилося громадянське суспільство, парламентська демократія і ринкові відносини. Своєрідним міжнародним визнанням “європейськості” Чехії та Словаччини стало рішення Копенгагенського саміту Європейського Союзу в грудні 2002 р. про їх вступ до ЄС. Повноправне членство у Євросоюзі ЧР і СР набудуть у 2004 р. Ця подія для ЧР і СР знаменуватиме, на нашу думку, повне завершення як у внутрішньому, так і в міжнародному вимірі сучасного перехідного періоду.

З огляду на такі беззаперечні досягнення історичної еволюції ЧР і СР, чеського і словацького суспільства кінця ХХ- початку ХХІ століть вважаємо доцільним сформулювати на перший погляд досить парадоксальний висновок – вагому роль у прискоренні трансформаційних процесів, закінченні перехідного періоду та перетворенні Чехії і Словаччини в стандартні європейські держави зіграло мирне, конституційно-договірне припинення чесько-словацької федерації в 1992 р. На тлі поглиблення загальноєвропейських інтеграційних процесів з початку 1990-х років розпад цілісного більш ніж 70-річного федерального союзу чехів і словаків виглядав деструктивним процесом. Але логіка наступних подій засвідчила, що в рамках незалежних ЧР і СР системні суспільно-політичні і соціально-економічні перетворення в кожній з них зокрема відбувалися значно швидше, ніж під час існування федеративної держави періоду 1990-1992 рр.

Тобто, до стратегічної мети кожної із постсоціалістичних держав Центрально-Східної Європи – завершення системних перетворень суспільства та вступу до об'єднаної Європи Чехія і Словаччина йшли нестандартним шляхом: дезінтеграція цілісної держави – прискорення системної трансформації в національно-специфічних умовах – інтеграція з об'єднаною Європою.

Принципові відмінності в підходах щодо векторів системних перетворень у двох частинах федерації на початку 1990-х років, за умови існування і в подальшому єдиної держави чехів і словаків, могли привести до гальмування або і припинення реформ. А це тільки б затягнуло агонію федерації. Крім того, різновекторна і “різношвидкісна” (як модно зараз стверджувати) трансформація суспільства у Чехії та Словаччині не дозволили б завершити процес системних перетворень як у країні в цілому, так і в кожній республіці зокрема. Словацька “соціалізуюча” модель трансформації була тягарем для різких, т. зв. “шокових” (як економічних, так і політичних) перетворень у Чехії. А чеська неолібералістська економічна модель та послідовно декомунізована політична система – залишалася в 1990-1992 рр. поки що недосяжним взірцем для Словаччини. Тому обидві республіки схильні були “позбутися” одна одної через саморозпуск чесько-словацької федерації.

Отже, слід вважати, що головною причиною розпаду федеративної держави чеського і словацького народів у 1992 р. були не часткові, насамперед, політичні фактори, а визначальні системні чинники. Чеський, який мав вигляд загальнофедерального, і словацький варіанти системної суспільної трансформації 1990-1992 рр. суттєво відрізнялися і навряд чи були сумісними та можливими для реалізації в рамках єдиної держави.

Сучасна історіографія по-різному тлумачить основні причини розпаду Чеської і Словацької Федеративної Республіки, чинники і наслідки припинення чесько-словацького федеративного союзу. У 2002-2003 рр., особливо з нагоди десятиліття цієї події, в Чехії, Словаччині та інших державах було опубліковано низку наукових досліджень з описом процесу дезінтеграції чехословацької держави. Уваги з-поміж них заслуговує серія робіт чеського історика Яна Ріхлика, зокрема двохтомник щодо співжиття чехів і словаків у ХХ ст. та фундаментальна монографія про розпад ЧСФР. Особливий інтерес представляє також чеський переклад англомовної книги Еріка Стейна – учасника групи закордонних консультантів при президенті і уряді ЧСФР про перебіг подій чесько-словацького розлучення в 1991-1992 рр., викладених у формі 4-х основних дій з описом кроків головних політичних акторів-учасників [1]. Серед останніх українських публікацій найбільш вагомими дослідженнями щодо процесу і механізму саморозпуску чесько-словацької федерації слід вважати монографію ужгородського правознавця Лемака В.В. “Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації” [2]. Глава друга роботи

В.В. Лемака повністю присвячена правовим і політичним основам поділу ЧСФР. Хід подій, основні причини, діяльність партій та державно-політичних лідерів на етапі ліквідації єдиної держави чехів і словаків у сучасній історіографії висвітлено достатньо. Однак, вважаємо необхідним розглянути проблему розпаду чесько-словацької федерації у новому ракурсі – у контексті історичного значення досвіду і механізмів ліквідації єдиних федеральних державних утворень в Центральній та Східній Європі. З відступом часу вже можна узагальнити історичні моделі дезінтеграції федерацій та їх вплив на державне будівництво і подальший розвиток нових незалежних демократій. Це і є основною метою даної наукової статті.

З перших листопадових днів 1989 р. чесько-словацьку федерацію руйнували внутрішні суперечності та протиріччя. Вони були обумовлені не тільки об'єктивними чинниками, наприклад, різним рівнем економічного розвитку Чехії та Словаччини, але і суб'єктивними факторами. Зокрема, різним ступенем зрілості національних державно-політичних еліт та їх інтересами. Назовні, однак, внутрішня криза федерації проявлялася не у протистоянні Словаччини і Чехії, а в перманентному конфлікті між словацькими і загальнодержавними (федеральними) структурами. Чеська позиція, зазвичай, вважалася лише ідентичною до поглядів федерального центру.

Домінуючою в сучасній чеській та словацькій, як і в українській історіографії залишається теза про те, що Чеська і Словацька Федеративна Республіка (ЧСФР) в 1992 р. була цілеспрямовано і планомірно демонтована національно-політичними силами, котрі вийшли з масових демократичних громадянських рухів [3]. Чеська “Громадянська демократична партія” (ГДП), очолювана Вацлавом Клаусом, та словацький “Рух за демократичну Словаччину” (РЗДС) Владіміра Мечіара взяли на себе у другій половині 1992 р. ініціативу з демонтажу федерації шляхом переговорів, політичних угод та підготовки комплексу законодавчих актів з метою запобігання стихійного розвалу ЧСФР. Звідси і виник своєрідний суспільний міф, про те, що історичну відповідальність за ліквідацію єдиної держави несуть лише два політики – В. Клаус та В. Мечіар. Хоча з відступом у десятиліття для будь-якого неупередженого дослідника і політика зрозуміло, що навіть таким двом харизматичним політичним лідерам було не під силу з власної волі демонтувати 70-річну федерацію чехів і словаків.

Так, дійсно, переломним моментом у долі чехословацької федерації можна вважати вибори 5-6 червня 1992 р. у чеський, словацький і федеральний парламенти. Але по виборах 1990 р. до других в історії післялистопадової Чехословаччини демократичних парламентських виборів 1992 р. понад 40 чеських і словацьких партій, рухів і коаліцій йшли з чіткими політико-ідеологічними програмами і платформами [4]. Більшість з них мали чітко визначену позицію щодо майбутнього чехословацької федерації [5].

Реально, у найбільш загальному плані, політична сцена Чехословаччини напередодні виборів 1992 р. розмежувалася на два табори: “федералісти” – прихильники збереження єдності держави, та “незалежники” – прихильники суверенітету кожної із республік (від словацьких “ультрасамостійників” до чеських правих консерваторів). Характерно, що ліві, ліберальні та консервативно-релігійні партії, політичні представництва національних меншин до останнього моменту залишалися переконаними захисниками єдиної федерації [6].

Спрощений підхід до аналізу рушійних сил та причин розпаду ЧСФР звужує оцінку до безрезультатного пошуку “винних” у ліквідації цілісної демократичної держави. Але це тільки камуфлює справжні чинники чехословацької дезінтеграції, що ускладнює визначення їх довгострокової дії та впливу вже на самостійний розвиток кожної із республік. Тим більше, що і за відступом часу обидві сторони – словацька і чеська, партії та їх лідери не припиняють взаємозвинувачення в ініціюванні ліквідації

ЧСФР, оприлюднюють нові тенденційні факти та матеріали, намагаючись своєрідно “виправдатись” та перекласти відповідальність на суперників.

Ще до початку передвиборчої компанії 1992 р. РЗДС та ГДП (остання – з коаліційними партнерами) фактично мовчазливо погодились із можливістю майбутнього розпаду ЧСФР. Як засвідчили подальші події, у концентрованому виді соціальні, економічні та інші чехословацькі суперечності кристалізувалися у передвиборних програмах партій та рухів, принципово відмінних щодо моделі майбутнього розвитку країни. Це, у кінцевому результаті, привело до видимого домінування політико-ідейних і організаційно-політичних факторів у процесі розпаду ЧСФР.

Відкрито питання суверенітету республік та глибокого реформування чехословацької держави висували представники словацьких політичних сил. Чеські політичні партії та рухи зберігали імідж “профедералістів”.

У “Тезах виборчої програми РЗДС” – найвпливовішої словацької політичної сили, проголошувалась необхідність досягнення нового конституційного стану у федерації.

Для цього РЗДС планувала здійснити [7]: проголошення верховенства Словацької Республіки; прийняття Конституції Словацької Республіки в якій будуть визначені демократичні засади реалізації державної влади; заходи по досягненню Словацькою Республікою статусу міжнародного-правового суб’єкта; проведення референдуму про суверенітет і нове формування відносин із Чеською Республікою; укладення договору із Чеською Республікою, який забезпечить збереження єдиного економічного простору, єдину оборону концепцію і координацію зовнішньої політики...”.

Фактично, РЗДС пропонував трансформувати чехословацьку федерацію у конфедерацію двох республік – ЧР та СР. Прогнозований переможець на парламентських виборах у Чехії – ГДП та її коаліційні партнери відкидали перспективу конфедеративного устрою Чехословаччини, швидше з політико-ідейних причин. Як відкрито заявили представники консервативного “Громадянського демократичного альянсу” (ГДА): “краще самостійна права Чехія, ніж ліва чехословацька федерація” [8].

Таке побоювання було далеко не безпідставним, виходячи із перспектив ходу та результатів виборів насамперед у Словаччині. У травні 1992 р. РЗДС став домінуючим у Словаччині щодо симпатій потенційних виборців. За даними соціологічних досліджень 73% населення Словаччини відносили себе до прихильників РЗДС, його лідерів – В.Мечіара підтримувало 75% виборців, М.Княжка – 65%, понад 60% вважали В.Мечіара найкращим кандидатом на голову уряду чи парламенту [9].

У той же час, прихильники РЗДС, більше ніж словацьке населення в цілому, відкидали післялистопадові результати політичних і економічних перетворень у Чехословаччині, 71% з них вважали, що економічна реформа є занадто радикальною чи принципово неправильною. Взагалі, за поглядами і “соціалізуючою” орієнтацією, потенційні виборці РЗДС були найбільш близькими до прихильників “посткомуністів” – ПДЛ [10].

Цілком реально РЗДС та ПДЛ на парламентських виборах 1992 р. мали всі шанси стати визначальним блоком у СР. Перспектива такої пролівої коаліції в Словаччині не могла не насторожувати про федеральні та правоконсервативні чеські кола. Тим більше, що і в самій Чехії напередодні виборів стабільними залишалися парламентські шанси комуністів, котрі прагнули до того ж об’єднати у передвиборній коаліції всі ліві сили, створити так званий “Лівий блок”, хоча й не могли стати найвпливовішою фракцією у чеському парламенті та уряді. Однак, за домінування “соціалізуючого” словацького представництва у майбутньому федеральному парламенті, і чеські лівоорієнтовані політичні сили отримували можливість суттєвого впливу на загально федеральному рівні. Тому, і чеські право консервативні сили вибрали варіант найменшого ризику – ліквідація

федерації та незалежність республік. Цим самим усувалась “ліва загроза” як на рівні федерації, в цілому, так і на рівні Чеської Республіки, зокрема.

Формальним приводом до розпаду ЧСФР стали результати парламентських виборів 5-6 червня 1992 р. у Чеській Республіці найбільше голосів виборців – загалом майже 30% в т.ч. по виборах депутатів Чеської Національної Ради (ЧНР) – 29,8% отримала ГДП, очолювана прихильником і творцем радикальних ринкових реформ – В.Клаусом [11]. У Словаччині 37,2% виборців на виборах депутатського корпусу Словацької Національної Ради (СНР) і 33,5% та 33,8% - депутатів двопалатних Федеральних Зборів підтримали РЗДС В Мечіара, програма якого поєднувала національноорієнтованих ринкових реформ без “шокової терапії” [12].

При суттєвому розщепленні чехословацької політичної сцени – на виборах 1992 р. кандидували представники понад 40, при загальній кількості більше 100 політичних суб’єктів (коаліцій, партій, рухів, громадянських об’єднань та ініціатив), навіть досить скромні виборчі досягнення ГДП та РЗДС забезпечили їм провідну роль у новосформованих парламентських і урядових структурах, насамперед Чехії та Словаччини. Фактично доля ЧСФР вирішилась на республіканському рівні, куди вже з 1991 р. перемістився центр політичної боротьби. Полярно протилежні підходи ГДП та РЗДС щодо майбутнього розвитку суспільства – поглиблення чи гальмування ринкових реформ унеможливили подальше існування принципово відмінних моделей організації економічного життя в рамках єдиної держави. Такою принаймні була обгортка розпаду чехословацької федерації.

Відразу ж після підведення підсумків виборів, з ініціативи ГДП, відбулися переговори В.Клауса з В.Мечіаром. Обидва опісля сформували і очолили уряди, відповідно, Чехії та Словаччини. Декілька раундів робочих зустрічей завершилися в ніч на 23 липня 1992 р. підписанням Політичної угоди ГДП та РЗДС (т.зв. Братиславська декларація) [13]. В угоді провідні політичні сили висловилися за цивілізований, культурний процес розділу федерації та запропонували наступні варіанти припинення федерального союзу Чехії та Словаччини: спеціальним законом Федеральних Зборів, декларацію федерального парламенту, референдумом, одностороннім виходом будь-якої республіки із складу ЧСФР. Політичні репрезентації ГДП та РЗДС рекомендували створити спеціальні чехословацькі комісії для подальшої практичної діяльності по ліквідації ЧСФР.

На зустрічі голів Чеської та Словацької національних рад – М.Угде та І.Гашпаровіча 27 липня 1992 р. було погоджено порядок формування і предмет роботи комісій – питання громадянства, зовнішня політика, економіка, оборона [14]. З середини серпня 1992 р. комісії вже інтенсивно працювали і більшість проектів документів про припинення федеративного союзу були розроблені на принципах консенсусу саме ними. У склад двохсторонніх комісій входили спеціалісти, урядовці й члени постійних парламентських комітетів. Характерно, що до переговорного процесу через чехословацькі комісії ГДП та РЗДС підключили представників більшості парламентських партій.

В основному правильно видається відповідь українських вчених на питання чому механізм чехословацьких переговорів 1992 р. спрацював, а більш тривалий переговорний процес на міжреспубліканському рівні (1990 р. – перша половина 1992 р.) завершився безрезультатно? [15].

Вони вважають, що на рівні урядів та парламентів після “ніжної революції” листопада 1989 р. контактували представники ще єдиних масових громадянських рухів – “Громадянського форуму” (ГФ) з боку ЧР та “Громадськості проти насилля” (ГПН) від Словаччини і їх коаліційні партнери. Дискусії рідко виходили за рамки пошуку “дієвої федерації” (ідея Президента ЧСФР В.Гавела), а предметом багато чисельних переговорів залишався тільки перерозподіл компетенцій між федеральним центром та республіками

(т.зв. “компетенцій ні переговори”). Цілі політики реформування федеративного союзу гуманістична, але аморфна ідеологія масових рухів по інерції виводила із загальнонародної єдності, котра насправді існувала лише на короткому етапі боротьби за знищення основ тоталітаризму. І практика засвідчила, що механізм переговорів у політичній системі європейського типу спрацьовує тоді, коли, є по-перше, сама система, а, по-друге, конкретні політичні суб'єкти, що спираються на реально існуючі суспільні групи. Переговори “загальнонародних” репрезентацій, що оперують “волею народу”, як правило, безуспішні. Реальністю є, що не народи, а політики і політичні сили ділять єдину державу. З поглибленням диференціації суспільства і політичної сфери, еволюцією до розпаду ГФ і ГПН, в Чехословаччині сформувалися суспільно-політичні сили і суб'єкти, які відкрито і погоджено повели справу розлучення [16].

Домінуюче представництво ГДП та РЗДС у коаліційному федеральному уряді по виборах 1992 р. дозволило використати цей орган, як дієвий інструмент роз політико-еволюційного розв'язання питань розпаду федерації. Уряд, після відставки 20 липня 1992 р. В.Гавела з поста Президента ЧСФР і декількох кіл безрезультатних парламентських виборів нового президента, взяв на себе виконання президентських функцій, не допустив розпаду системи виконавчої влади, забезпечував у порядку законодавчої ініціативи подання розроблених чесько-словацькими комісіями проектів законів на розгляд Федеральних Зборів, практично готував і здійснював розподіл федерального майна між республіками, виходячи з погодженого принципу територіального місцезнаходження об'єктів федеральної власності та пропорції 2:1 (по співвідношенню чисельності населення в кожній із республік) [17].

Найголовнішою проблемою, однак, залишався вибір шляхів і методів конституційної ліквідації ЧСФР. У кінцевому результаті, Федеральні Збори ухвалили конституційний Закон про припинення федерації, у відповідності з яким ЧСФР припиняла своє існування 31 грудня 1992 р., а два нові міжнародно-правові суб'єкти – Чеська і Словацька республіки проголошувались правонаступниками ЧСФР [18].

Попри всі конфліктні моменти складного процесу ліквідації ЧСФР, припинення більш ніж сімдесятирічної федерації чехів та словаків пройшло мирним, еволюційним, і, що важливо – договірним конституційним шляхом. Це був унікальний приклад саморозпуску федеративної держави, і чи не єдиний у Центрально- і Південно-Східній Європі 1990-х років. Погоджене, безконфліктне “розлучення” Чехії і Словаччини в 1992 р. дозволило успішно реалізувати дещо відмінні національно-державні стратегії системних суспільних перетворень. Тому на початку третього тисячоліття і ЧР, і СР успішно інтегруються у об'єднану Європу.

Загальноприйнятою є констатація, що успіхи на шляху інтеграції будь-якої країни до розширеної Європи зумовлені насамперед послідовністю і глибиною реформ у всіх сферах суспільного життя та політичною стабільністю в державі. Поза увагою, однак, уже залишається вплив стартових чинників на розвиток постсоціалістичного суспільства.

Чомусь у провідних західноєвропейських державно-політичних колах утвердився стереотип, що початкові умови для розгортання реформ у всіх постсоціалістичних країнах з межі 1980-1990-х років були схожими, якщо і не однаковими. Генеральний висновок, який витікає з цього твердження – народи і держави, що відстали в перетвореннях і, відповідно, євроінтеграції самі несуть відповідальність за втрату історичного шансу.

Такий підхід є надзвичайним спрощенням складного розвитку країн Центральної та Східної Європи на перехідному етапі. По-перше, тому що в історії не може бути колективної вини і “народ”, “нація”, “суспільство”, “громадяни”, “населення” та інші схожі узагальнюючі спільноти-категорії не відповідають за нерішучість і помилки власних державно-політичних еліт. А, по-друге, початкові умови постсоціалістичної трансформації були суттєво відмінними у кожній із країн та в групах держав. Зокрема, в регіоні

Центральної та Східної Європи одні народи системні суспільні перетворення розпочинали в рамках уже існуючої самостійної державності, а інші – водночас із отриманням незалежності – за пріоритету необхідності розбудови власної суверенної держави.

З огляду на це, варто звернути увагу навіть на принципово різні умови початку системних суспільних змін і національно-державного будівництва у країнах, які виникли після розпаду федеративних утворень у Центральній, Південній та Східній Європі. У цілому перехід від тоталітаризму до демократії породив у 1990-х роках, принаймні, три моделі усамостійнення колишніх складових частин федерації.

Перша – найбільш небезпечна і конфронтаційна – “балканська”. На прикладі розвалу колишньої СФРЮ чітко видно, що провідна республіка – Сербія не погоджувалась з усамостійненням інших членів федерації і більшість питань ліквідації федеративного союзу тут вирішувалися із зброєю в руках, шляхом новітніх етнічних воєн. Для погашення небезпечного воєнного конфлікту на Балканах Європі і світу прийшлося застосувати військову силу. Відповідно, перехід до вирішення основних суспільних змін у кожній із усамостійнених держав прийшлося здійснювати через етап повоєнної відбудови. Стосунки між колишніми партнерами по федерації так і залишаються не врегульованими до кінця.

Друга модель дезінтеграції федерації – східноєвропейська (або євразійська). За суттю процесу – напівконфронтаційна. Таким став розвал світової наддержави – СРСР. Парад суверенітетів, етнічні конфлікти в Середній Азії та на Закавказзі підірвали на межі 1980-1990-х років здатність союзного центру утримати владу над республіками. Путч ГКЧП у серпні 1991 р. лише каталізував розпад радянської імперії. І достатньо було Біловезької угоди лідерів чотирьох найбільших республік, щоб СРСР припинив існування. Таким чином, ліквідація радянської федерації в 1991 р. була здійснена переважно політичними методами.

Разом з тим, слід визнати, що, не рахуючи Прибалтики, яка споконвіку залишалася найбільш історично наближеною до Європи частиною імперії, саме Росія ініціювала проголошення суверенітету провідними республіками СРСР. Російське державне керівництво занадто і не намагалося утримати цілісність імперії, яка розвалювалася на очах. Навпаки, в Москві апелювалося до ідеї, що, припинивши дотування національних окраїн, самостійно Росія та її народ житимуть краще. До речі і в Україні того часу поширеними були погляди, підкріплені солідними розрахунками, стосовно неминучого різкого економічного підйому української самостійної держави, після того, як вона звільниться від “експлуатації” з боку Москви. Національні республіки втікали з-під опіки російського “старшого брата”. Поспішність розпаду СРСР без попереднього погодження питань розподілу федерального майна привела до затяжних матеріально-фінансових спорів між пострадянськими державами, в т. ч. між Україною і Росією. Не цілком продуктивним виявився і політичний проект подальшого розвитку співробітництва між колишніми членами радянської федерації у формі Співдружності Незалежних Держав (СНД). Лише на початку 2000-х років провідні держави СНД по-справжньому взялися за проблему інтеграції національних народногосподарських комплексів та формування єдиного економічного простору. Таким чином, хаотична переважно політична дезінтеграція за “радянською” моделлю розпаду федерації на заклала міцної основи співробітництва держав СНД.

Зовсім інакшим було конституційне припинення чесько-словацького федеративного союзу, яке варто вважати третьою – специфічною цивілізованою “цонтральневропейською” моделлю. Вирішення всього комплексу питань розлучення ще на підготовчому етапі саморозпуску єдиної держави зберегло основи тісного співробітництва між уже незалежними ЧР і СР в 1993-2003 рр. Чесько-словацькі відносини в наступний період не були переобтяжені комплексом федеральних “історичних кривд”. Самостійні Чехія і Словаччина надалі не переймалися так багато

проблемами врегулювання двосторонніх стосунків, як, наприклад, балканські чи пострадянські держави, а сконцентрувалися на прискоренні внутрішніх реформ і перетворень. Отже, плинний, договірний і конституційний характер саморозпуску чесько-словацької федерації створив сприятливі умови для системних суспільних перетворень та завершення процесу постсоціалістичної трансформації у ЧР і СР.

1. Stejn E. Česko-Slovensko: konflikt, roztržka, rozpad. – Pr.: Academia, 2000. – 371 s.
2. Лемак В.В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. – Ужгород: Ліра, 2002. – 248 с.
3. Čornej P., Pokorný J. A Brief History of the Czech Lands to 2000. – Pr.: Prah Press, 2000. – P. 86-88; Kovač D. Dejiny Slovenska. – Pr.: Lidové noviny, 1998. – S. 321-323; Stejn E. Česko-Slovensko: konflikt, roztržka, rozpad. – Pr.: Academia, 2000. – 159-179; Лемак В.В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації. – Ужгород: Ліра, 2002. – С. 144-155.
4. Neprospešné štiepenie: 42 kandidujúcich 22 slovenských strán // Národná obroda. – 21 apríl. – S. 1.
5. Štatoprávne usporiadanie vo volebných programoch politických strán a hnutí // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. – Br.: NLC, 1998. – S. 575-577.
6. Ibid. – S. 577.
7. Tezy volebného programu HZDS // Koridor. – 1992. – 30 apríla. – S. 1,3.
8. Samostatný český štát // Národná obroda. – 1992. – 21 apríla. – S. 1.
9. Hnutie za demokratické Slovensko // Smena. – 1992. – 20 mája. – S. 1
10. Ibid.
11. Výsledky voleb 92 // Koridor. – 1992. – 8 júna. – S. 1-2.
12. Ibid.
13. Keď premier pršiel (opať) // Slobodný piatok. – 1992. – 24 júla. – S. 4-5-
14. Budúce spolužitie vykolíkujú komisie // Národná obroda. – 1992. – 28 júla. – S. 1.
15. Див.: Передрій О., Сюсько І. Розлучення по-чехословацьки // Політика і час. – 1993. – № 3. – С. 55-59.
16. Там само.
17. Ména zatím jednotná // Lidové noviny. – 1992. – 28 srpna. – S. 2.
18. Ústavný zákon č. 542 z 25. novembra 1992 o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky // Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II. – Br.: NLC, 1998. – S. 586-588.

SUMMARY

V. Prykhodko. Disintegration of the Chekh-Slovakian federation at the cotext of the postsocialism transformation.

Article gives the numerous facts about the factors that promoted the disintegration of the Chekh-Slovakian federation. Author proves that the contract and costitutional character of the disintegration made the favourable conditions for the society system transformation and finishing of the postsocialist's transformation in the Chekh Republic and Slovakian Republic.

Жулканич Н. Історичні аспекти культивування теплолюбивих культур на Закарпатті (1949-1955).....	154
Фединишинець В. Елітне дисидентство Ужгорода 60-70-х років ХХ ст. Деякі рефлексії очевидця і учасника	157
Берені А. Діяльність угорських національно-культурних товариств на Закарпатті (1991-2002).....	161
Басараб М., Токар М. Крайова „Просвіта”: відродження організації та її статутні документи	172

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Бевзюк Є. Створення і діяльність Верхньолужицької Матиці Сербської.....	180
Лавер О. Втрати армій європейських країн в колоніальних війнах у Північній Африці в другій половині ХХ століття	186
Матьовка Л. Позиція США в період радянсько-югославського конфлікту (друга половина 40-х – перша половина 50-х років ХХ століття).....	191
Матьовка М., Рошко С. Становлення і діяльність Організації Африканської Єдності (ОАЄ): успіхи і прорахунки	198
Приходько В. Розпад чесько-словацької федерації в контексті постсоціалістичної трансформації.....	204
Шпак В. Проблеми політичної історії країн Азії та Африки новітнього періоду на сторінках „Українського історичного журналу” (1957-2000 роки)	212
Жиленко Р. Критичний напрямок в західній соціальній думці	217

РЕЦЕНЗІЇ

Вегеш М., Токар М. (Політична історія України. ХХ століття: В шести томах. – Київ: Видавництво „Генеза”, 2003-2004)	222
Токар М. (Вегеш М. Назустріч волі Нариси історії визвольних змагань. – Ужгород, 2004)	228
Токар М. (Закарпаття. Хто є хто: Міжнародне довідково-біографічне видання. Випуск перший. – Київ: Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2004)	229

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК

УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ІСТОРІЯ

ВИПУСК 11

СМП "Вісник Карпат"

м. Ужгород, пл. В. Гренджі-Донського, 3

Коректура авторська

УЗЗ Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Вип. 11 /Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. М. Вегеш (голова редкол.), Д. Д. Данилюк (заст. голови редкол.) та ін. – Ужгород: СМП "Вісник Карпат", 2004. – 232 с.

**ББК 72.96:63.3 (0)+63.3(4 УКР)
УДК 001:94(100)+94(477)**

Підписано до друку 14.12.2004 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 27,0. Обл.-вид. арк. 19,45.
Гарнітура Times New Roman. Тираж 150 прим.

Видруковано СМП "Вісник Карпат"
м. Ужгород, пл. В. Гренджі-Донського

Лозі

Ата
укра

Віт

Пік
(19

Ме
(19

Як

Аб
в 5

Ос

Ф
Х

Ц
в

Д

Т
С

І
І

І